

Мр РАДОИЦА ЛУБУРИЋ

ШКОЛОВАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДРЖАВЉАНА У СССР-у И СУКОБ 1948. ГОДИНЕ

1. Војне академије и училишта

Школовање југословенских држављана у СССР-у започело је још 1944. године, на захтјев југословенске стране. О томе нам свједочи извјештај Војне мисије НОВЈ у СССР-у од 26. маја исте године упућен Јосипу Брозџу Титу из Москве, из кога се види да су надлежни совјетски органи, поред пјешадијско-артиљеријског наставног центра који је тамо већ раније постојао, дали одобрење и за организовање ваздухопловне, тенковске и радио-телеграфске школе у којима би се обучавали војни специјалисти за потребе НОВЈ. Штавише, јављали су из Мисије, све поменуте школе отпочеле су рад, јер су „Совјети (су) дали све што је потребно: инструкторе и све остало”, тако да им је за рјешавање остајао један једини проблем, а тај је, „потреба за људима из земље”.¹

Иако су ове школе у почетку имале врло мали број слушалаца, њих није било лако попуњавати квалитетним и провјереним људима, јер су они одабирани не само од југословенских држављана који су се налазили у јединицама Црвене армије већ и од југословенских добровољаца који су у том периоду у СССР пристизали из Ирана, Ирака, Авганистана, Турске, Норвешке и других земаља из ближег совјетског окружења, а о којима се мало шта знало.

Због свега наведеног, начелник југословенске војне мисије у СССР-у генерал-лајтнант Велимир Терзић сматрао је да организацији и развоју совјетских војних школа у којима би се обучавали и школовали југословенски војни кадрови треба посветити нарочиту пажњу, јер је, како је вјеровао, „савремена војска, војска мотора, војска специјалиста”, па

---

¹ АЈБТ, КМЈ, I-3-6/677, 1-6.

је сходно томе у поменутом извјештају Титу предлагао, да на школовање у СССР што прије упути до 2.000 „одабраних младића који ће се специјализирати за напред наведене задатке”.²

Поступајући по Титовој директиви, Терзић је успио да током љета и почетком јесени 1944. године код совјетске владе издејствује одобрење за прихват око 150 официра и других војних кадрова НОВЈ, који би школовање започели већ током наредних неколико мјесеци.³ У депеши упућеној 22. септембра из Москве, начелник југословенске војне мисије је Титу наглашавао да „сви ови људи треба да буду одабрани, примерни у сваком погледу и са великом перспективом”, те да се као такви „хитно упуте авионима на школовање овамо”.⁴ Наводећи да је од совјетске владе затражио да на школовање у СССР прими још 250 југословенских кадрова, Терзић је у свом извјештају Титу од 25. септембра још једном инсистирао да „људи за ове школе треба да буду одабрани, проверени у сваком погледу са перспективом развоја, који имају воље, смисла и способности да могу наставу у поменутиим школама прати-ти.”⁵

Да се из мјесеца у мјесец број људи који су у СССР-у обучавани за потребе НОВЈ значајно увећавао, може се запазити и из телеграма маршала Тита упућеног совјетској влади и „врховном главнокомандујућем другу Стаљину” 23. октобра 1944. године, у коме Тито наводи да се у „Совјетском Савезу школује (се) око 600 људи”, али, да тај број „ни издалека неће бити довољан”.⁶ Излазећи у сусрет Титовим захтјевима, совјетска влада је наредних мјесеци донијела одлуку о пријему око 2.000 југословенских војних курсиста у совјетске војне школе, што је Титу 18. јануара 1945. године и саопштио начелник Војне мисије СССР у Ју-

² Исто.

³ У својој депеши Титу од 17. јула 1944. године, Терзић је предлагао да у првој партији треба одабрати око 100 млађих официра за стицање средње и око 25 официра за стицање више војне наобразбе. Већ 25. септембра, међутим, јавио је да је совјетска влада спремна да у совјетске војне школе прими 150 официра НОВЈ, па је сходно томе од Тита тражио „хитно решење” по тим питањима.

АЈБТ, КМЈ, I-3-6/700, I-13; ВАВИИ, Ф. НОР, К. 2222, Рег. бр. 6/4.

⁴ АЈБТ, КМЈ, I-3-6/700, I-13

⁵ ВАВИИ, Ф. НОР, К. 2222, Рег. бр. 6/4.

⁶ У овом телеграму Тито наводи да се „неколико десетина људи” обучава и код „Енглеза у Африци и Италији”. АВПРФ, Ф. 48, Оп. 26, П. 308а, Д. 44, л. 204-205.

гославији генерал-мајор А. Ф. Кисељов.⁷ Био је то увод у још масовније, готово стихијно одашиљање југословенских војних кадрова на школовање у „прву земљу социјализма” и у наредном периоду, што је било узроковано стварним потребама за кадровима различитих профила у којима је „нова Југославија” у значајној мјери оскудијевала,⁸ али и бројним другим разлозима од којих посебно треба истаћи и совјетско-југословенско пријатељство исковано на бојном пољу у завршној фази рата.

Борци НОВЈ високо су цијенили снагу и морал Црвене армије, не само због традиционалних веза и идеализовања руске војне моћи и руског војника у прошлости већ и прије свега зато што је то била армија која је поразила Хитлера и на дјелу показала да се са њом „не може мјерити ниједна друга армија свијета”, или зато, како је то крајем рата маршал Тито писао маршалу Стаљину, што је „Црвена армија (је) нама најближа од свих армија у свету по свом духу и својим историјским задацима, најнапреднија је и најмоћнија у свом организационом и војном искуству”.⁹ Стога, није било никакво чудо што је сваки југословенски официр, био он са војном наобразбом или без ње, на одлазак у СССР гледао као на нешто што му доноси високо признање и још већу част.

Како се рат ближио крају, тако је и интересовање југословенских официра за школовање у СССР-у све више расло. Већ почетком априла 1945, на совјетским војним академијама, училиштима и другим војним школама налазило се 3.126 југословенских војних лица. Само у периоду од марта до маја исте године, на те школе примљено је њих 2.511. Непосредно након завршетка Другог свјетског рата кадрови Југосло-

⁷ Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945, Документи и материјали, приређивачи Бранко Петрановић, Београд, 1996, 671.

⁸ Почетком јануара 1945. године, делегација НКОЈ (у чијем саставу је била и делегација Врховног штаба НОВЈ) отпутовала је у Москву ради вођења политичких и трговачких преговора са совјетском страном. Делегацију НКОЈ-а и Врховног штаба Стаљин је примио 9. јануара. На Стаљиново питање „како се уопште припремају официрски кадрови за армију и постоји ли војна академија” Арсо Јовановић, начелник Врховног штаба, одговорио је: „Постоје посебне официрске школе које припремају артиљерце, митраљесце, везисте. Најбоље иде обука кадрова за артиљерију. Академије у Југославији нема, али се планира оснивање уједињене официрске школе у којој ће се припремати млађи официри, средњи официрски састав и групе за усавршавање вишег командног састава”. АВПРФ, Ф. 06, Оп. 7, П. 53, Д. 872, л. 8-18.

⁹ Односи Југославије и Русије (СССР) 1941-1945, Документи и материјали, 618.

венске армије¹⁰ школовали су се на 34 више и средње војне школе у СССР-у.¹¹ Овакав темпо одлазака настављен је све до краја 1945. године, када је на сједници Политбироа ЦК КПЈ, одржаној 26. децембра исте године, дошло до критичког преиспитивања такве политике и одлучено „да се на ниже школе и курсеве не шаљу више питомци горе“.¹²

Борис Зихерл, тадашњи партијски опуномоћеник КПЈ код ЦК СКП(б), јадао се на „тешку атмосферу“ у главном совјетском граду по питању југословенских војних лица и других наших грађана који су дошли „са илузијама у Совјетски Савез“, увијек више очекујући од оног на шта су тамо наилазили. Надао се да ће они схватити „шта је Совјетски Савез у овом рату жртвовао, па неће тражити сувише“, не само због тога што то „Руси не воле“ већ и зато што то није, уосталом, „ни у васпитном погледу добро“.¹³

Совјетска партија није дозвољавала да опуномоћеници страних партија, па у том смислу ни представници КПЈ, учествују у партијском раду са својим грађанима у СССР-у, тако да се функција партијског опуномоћеника углавном сводила на послове административно-информативног значаја. Сходно томе, ЦК КПЈ је прибјегао другој форми рада са својим војним кадровима на школовању у СССР-у. Било је то увођење институције културно-просвјетних официра, чија је главна дужност била да воде бригу о „политичком и културном уздизању људства“ које се налазило по бројним академијама и училиштима. Али и такав вид сарадње био је ограничен, јер је културно-просвјетни официр био дужан да „сву преписку са претставником ЦК КПЈ (...) води само преко полит-

¹⁰ Народноослободилачка војска Југославије преименована је 1. марта 1945. године у Југословенску армију, а Врховни штаб НОВ и ПОЈ у Генералштаб Југословенске армије.

¹¹ Л. Я. Гибианский, *Совейтский Союз и Новая Югославия 1941-1947 гг.*, Москва, 1987, 154.

¹² Политбиро ЦК КПЈ, ослоњен на извјештај свога партијског опуномоћеника из Москве, констатовао је „да избор питомаца који су упућени на разне војне школе и курсеве у СССР није најсрећније извршен. Међу питомцима има један део старих партизана без школе, који тешко уче, и један део људи који су мало били у партизанима, који имају школску спрему, али су политички несигурни. Много се питомаца поразбољевало“. — *Записници са седница Политбироа Централног комитетa КПЈ (11 јун. 1945-7. јул 1948)*, приредио Бранко Петрановић, Београд, 1995, 126.

¹³ Пишући тим поводом Ђиласу 17. октобра 1945 године из Москве, Зихерл је констатовао и ово: „... До сада је сваки виши функционер наше Армије сматрао да њему треба да буде на расположењу аутомобил мисије или посланства“. — Исто, 481.

одјела свога училишта (академије), који њу доставља преко главне полит-управе службеном поштом...”¹⁴

Како је вријеме одмицало, много шта је измицало контроли југословенског партијског представника у Москви. Пуниша Перовић је зато, 28. августа 1947. године, свим културно-просвјетним официрима скретао пажњу на следеће: „... Постоји много чињеница које говоре о том да је код неких другова попустило осјећање партијске одговорности за своје понашање. Примјећују се случајеви нарушавања партијске и војне дисциплине, недругарских односа, а исто тако појављују се чињенице слабог моралног држања (недозвољене везе са женама, грубост, не тактичност, итд)”.¹⁵ Перовић је, при том, нарочито подвлачио „да је особито потребно да другови треба да буду у курсу догађаја који се одвијају у нашој земљи...”¹⁶

Из једног писма представника ЦК КПЈ у Москви Пунише Перовића, упућеног 4. марта 1948. године „друговима из ЦК ВКП(б)”, односно Л. С. Баранову, јасно се може видјети атмосфера која је међу југословенским слушаоцима на совјетским војним академијама и училиштима владала у предвечерје совјетско-југословенског сукоба.¹⁷ Износећи своја запажања са последњег савјетовања културно-просвјетних официра југословенских група, Перовић је примијетио да иако „општи успјех у савлађавању програма учења показује велике резултате”, „тешкоће несумњиво постоје”, па се „ту и тамо, у појединим случајевима осјећају (се) шупљине, јављају се слабе оцјене, успјех не задовољава...”. Нарочито су индикативна била Перовићева запажања да је било случајева да су руски наставници „из неких разлога” давали повољне оцјене „и тамо гдје се то није заслуживало”, да им се за обуку не дају потребна оруђа, „чак ни она која већ постоје у Југословенској армији”, те да се ограничавају у добијању „секретне литаратуре”. Нејасно је било и то зашто се „нашим слушаоцима не предају све ствари које се предају руским слушаоцима”, па тако док руски слушаоци као противника изучавају војску западних држава, дотле „наши као противника изучавају њемачку војску”.¹⁸

¹⁴ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 1-10.

¹⁵ Исто, 5.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Намјеру да писмо пошаље „друговима из ЦК ВКП(б)” и „другу Баранову” Перовић је саопштио својој централи 25, односно 27. фебруара 1948. године, интересујући се да ли је „погодни тон и да ли је било опортуно”. — АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 1-13.

¹⁸ Исто.

И дисциплина југословенских слушалаца била је слабија него што је то био случај у посљедњих неколико година. У току 1947. године – јављао је Перовић – из разних училишта и академија искључено је, према непотпуним подацима, око 160 људи, од којих највише због недисциплине и „нежељења учења”. Иако је људство на школовању било „чврсто и провјерено”, јер су, с малим изузецима, сви они били чланови Партије и СКОЈ-а, долазило је, понекад, и до оштрих сукоба између појединаца „па и већих група са претпостављенима у училишту”. Перовић није био задовољан ни њиховим међусобним односима у групи карактеришући их као „нездраве”, јер „долази до свађа и туча, има случајева међусобног поткрадања, слабог моралног владања итд...”.¹⁹

Код југословенских војних слушалаца било је уочљиво и то да су се неки од њих постепено „отуђивали” од своје земље, не пратећи њена збивања, па чак ни „развитак Југословенске армије”. Совјетска страна није чинила готово ништа да се њихово информисање побољша. Новине, књиге и часописи, иако су из Југославије слати сваких седам дана, на нека училишта стизали су са закашњењем од „мјесец и по до два дана”, што је навело и југословенског партијског представника да посумња „да се овамо врши задржавање”.²⁰

Било је и низ других недоследности, попут онег да су неки са академија хтјели за државни испит да полажу и неке друге „инострани језике”, а не руски, што је Русима дало повода „да се посумња у њихову оданост, у њихову љубав према руском језику, руској култури и науци...”. На „расположење људи” и на општи успјех утицала су и многа лична неријешена питања: чиновни, плате, положаји, збрињавање породица, право на одсуство, женидбе и слично...²¹

Пишући Баранову, Перовић је оцијенио као „неопходно” питање његовог „чвршћег повезивања” са југословенским слушаоцима на академијама и училиштима изван Москве, тражећи да их посјети и да са њима успостави лични контакт. На крају писма додао је и сљедеће: „... Сматрам за потребно да у име ЦК КПЈ и моје лично изразим захвалност Централном комитету ВКП(б) и свима војним органима за бригу коју

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Југословенски партијски опуномоћеник осврнуо се овом приликом и на стање здравља војних слушалаца, констатујући да је оно „углавном добро”. Ипак је регистровао да има случајева обољења, „највише од туберкулозе”, чему погодују и „климатски услови”. У току 1947. године тројица су умрла, а два се вратила, „колико је мени познато”, ограђивао се Перовић, будући да ни сам није могао да има потпун увид у све оно што се догађало југословенским држављанима на школовању и раду у СССР-у.

АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/1-43, 4.

показују у одгајању нашег официрског кадра, а тиме и изграђивању наше младе Народне армије”.²²

Из свега наведеног могло би се закључити да су југословенски војни слушаоци на совјетским војним академијама и училиштима били у нескладу са тадашњим стањем ствари како у самом СССР-у тако и у Југославији. С друге стране, све је чињено да ЈА смањи своју потпуну зависност на војном плану од СССР-а, што је и констатовано на сједници Политбироа ЦК КПЈ од 1. марта 1948. године, када је и донесен „општи закључак” да се Југославија мора оријентисати само на „сопствене снаге”.²³ Значило је то да су и југословенски слушаоци на војним школама у СССР-у били при крају свог боравка „горе”. А њих није био мали број. Према совјетским изворима, у другом полугођу 1947. године, само југословенских војних курсиста на школовању у СССР-у било је 1.923.²⁴

Тачан број југословенских војних лица која су се у вријеме избијања сукоба наша у СССР-у још није лако утврдити. У југословенској историографији се наводи да се у вријеме објављивања Резолуције Информбироа у СССР-у школовало око 6.000 војних лица из Југославије, међу којима и 17 генерала.²⁵ Тај број се чини прихватљивим, ако се има у виду да су они у то вријеме били распоређени на 13 војних академија, 37 војних училишта и низ других средњих и нижих војних школа.²⁶

²² Исто.

²³ Записници са седница Политбироа Централног комитета КПЈ, 246.

²⁴ За трошкове њиховог школовања у другом полугођу 1947, совјетска влада је 21. јула 1948. године југословенској влади испоставила рачун у износу од 14,29.958 рубаља (плата, храна, смјештај, плата професорског кадра и друго). Пошто је југословенска страна партиципирала 50 % укупних трошкова, то је била дужна да плати суму о 7,064.979 рубаља „по курсу 100 динара = 10 рубаља и 60 копејки”. Након што се југословенска влада својом нотом бр. 427, од 21. јула жалила на овакав обрачун трошкова, совјетска влада је новом нотом од 30. новембра претходни рачун још више увећала и затражила да се он сада плати у америчким доларима. — АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 013, т. II, л. 1-123.

²⁵ Бранко Петрановић, Момчило Зечевих, *Југославија 1918/1988*, тематска збирка докумената, Друго измењено и допуњено издање, Београд, 1988, 951.

²⁶ У вријеме избијања сукоба, кадрови ЈА школовали су се на сљедећим војним академијама: Виша војна академија „Ворошилов” Москва, Војно-поморска академија „Ворошилов” Лењинград, Војна академија „Фрунзе” Москва, Електротехничка академија „Буђони” Лењинград, Војно-медицинска академија „Киров” Лењинград, Ваздушна академија командно-штурманског састава Момино, Ваздушна академија „Жуковског” Москва, Артиљеријска академија „Ђержинског” Москва, Тенковска академија „Стаљин” Москва, Инжењеријска

Одмах након објављивања Резолуције Информбироа на овим школама настала је права пометња. Руководства школа отпочела су жесток притисак на југословенске слушаоце да се изјасне за Резолуцију. Оптужбе на рачун југословенског врха, а нарочито на председника Владе ФНРЈ, маршала Југославије Тита, биле су главни предмет свих њихових дискусија. Тако, на примјер, у Тенковској академији „Стаљин” у Москви совјетски официри су држали говоре и „клеветали Тита”, говорећи да они имају „масу партизанских вођа из времена рата који су учинили много више него што је учинио Тито”. На Војно-политичкој академији „Лењин” у Москви југословенским слушаоцима је говорено „да је понашање маршала Тита наполеонство, троцкизам и бухаринизам”, да у Југославији може доћи „и до барикада и до сељачких устанка, ако садашњи руководиоци не буду смењени”, да ће се руководство академије борити „да ниједан слушалац, грађанин ФНРЈ, не оде из академије док се не сагласи са резолуцијом Информбироа”. На овој академији, поред Тита, највише су нападани Кардељ, Ранковић и Моша Пијаде... С друге стране, они који су одлучили да се враћају, етикетирани су као људи којима је Тито дао „високе и незаслужене чинове”. За културно-просвјетне официре и партијске руководиоце тврђено је да су „сви одреда шпијуни ЦК КПЈ”. У једном војном училишту у Кијеву југословенским официрима је забрањивано да слушају вијести Радио—Београда. Совјети су примјењивали и друга средства: доводили су дјевојке да их одвраћају од пута у Југославију, говорили им како ће у Југославији бити „бачени у затворе”, стријељани и слично, док они који остану у СССР-у, „кад Титова клика буде свргнута”, вратиће се у Југославију и тамо добити високе чинове, а неки ће чак постати и министри.²⁷

Према „непослушним” југословенским официрима убрзо је заведен и полицијски режим опхођења. „Агенти” су стално надзирали с киме они долазе у додир. Оне „тврдокорније” упозоравали су и на могућност предузимања мјера по „ратним законима”...²⁸

академија „Кујбишев” Москва, Транспортна академија „Каганович” Лењинград, Академија позадине и снабдијевања „Молотов” Калињин и Политичка академија „Лењин” Москва. — АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/1-43, 14.

²⁷ Изјаве југословенских официра који су се школовали у СССР-у, а који су се послје Резолуције Информбироа вратили у Југославију неуобичајено су сличне, па смо користили само оне које су имале потврду и у неким другим изворима којима смо располагали. — АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/1-43, 1-101; Исто, 119/1-42, 5.

²⁸ Из рапорта генерала Радивоја Јовановића главном маршалу артиљерије СССР-а Воронову, упућеног 13. јула, а поводом његовог искључења из Академије, интересантно је запазити завршну реченицу: „... Особито сам

Убрзо након објављивања Резолуције Информбироа, југословенска влада је предузела мјере да све своје држављане што је могуће прије врати у Југославију. МИП ФНРЈ је, тако, 4. јула дао инструкцију југословенској амбасади у Москви да „одмах” упути ноту совјетској Влади, којом ће јој саопштити да је југословенска Влада одлучила да због „систематске кампање од стране совјетских органа против наше Партије и руководства (...) одмах повуче све наше држављане. Ту спадају студенти, аспиранти, сви војни слушаоци, укључујући суворовце, рањеници и болесници, група која ради на Московском радију, Марјановић,²⁹ Аугустинчић³⁰ – дакле сви који не раде у Амбасади или код Војног изасланика”. У депеши је, на крају, наглашено: „...Настојте свим силама да се врате сви наши људи и то чим пре...”³¹

Поступивши по инструкцији своје владе, југословенска амбасада у Москви је 6. јула 1948. године предала совјетском МИП-у Ноту бр. 213/1 којом је затражена хитна евакуација свих југословенских држављана који се налазе на школовању или раду у СССР-у, сем запослених „у Амбасади или код Војног изасланика”. Нота је била неуобичајено састављена и поткријељена готово сваким детаљем који се у периоду од 29. јула до дана предаје ноте десио југословенским држављанима у СССР-у. Од њиховог МИП-а је затражено „да надлежни совјетски органи предузму потребне мјере и укажу Амбасади нужну помоћ за хитно одашиљање грађана ФНРЈ у Југославију”. Амбасада ФНРЈ у Москви је на крају ноте готово изазивачки констатовала да ће бити „веома задовољна” да је Министарство иностраних послова обавијести „о предузетим мерама по наведеном питању”.³²

Одговор МИП-а СССР услиједио је 10. јула, на прилично неочекиван начин. Југословенске тврдње изречене у њеној ноти одбачене су као „непријатељске и клеветничке”, па су је сходно томе и вратили Ам-

---

благодаран наставничком кадру који је с љубављу и савесно уложио све силе да бисмо ми добро усвојили совјетску војну науку коју смо ми упознали и још више заволели”. Из овог се не би могло закључити да је југословенским полазницима на војним школама у СССР-у било све тако црно како се касније хтјело представити. — Исто, 21.

²⁹ Јован Марјановић, историчар, тада се налазио у једном научно-истраживачком институту у Москви који је имао назив „Институт 205”, а у ствари се бавио „хватањем” вијести других радио станица, диктата страних агенција, анализом штампе и слично.

³⁰ Ријеч је о Антуну Аугустинчићу, познатом вајару.

³¹ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/1-42, 4.

³² АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/1-42, 5-6; АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 012, т. II, л. 51-54.

басади ФНРЈ у Москви.³³ Тиме су распршене југословенске наде да ће повлачење наших држављана у земљу ићи брзо и лако. Југословенском отправнику послова Фејићу остало је само да, два дана касније, својој централни јави: „Како нам је нота од 6. јула враћена, нашим официрима у низу академија саопштено је следеће: Ваша Влада вас позива да се вратите у земљу. Ми жалимо овај корак Ваше владе, али совјетска Влада даје могућност онима који хоће да продуже школовање да остану у СССР.”³⁴

Министар иностраних послова ФНРЈ Станоје Симић упутио је 13. јула Амбасади у Москви („лично за Фејића”) нову инструкцију којом му налаже да совјетској влади преда нову ноту следеће садржине: „Влада ФНРЈ моли Владу Совјетског Савеза да омогући повратак у Југославију што је могуће пре свих наших грађана који се налазе у Совјетском Савезу на студијама или запослени у разним установама, којима је под данашњим условима потпуно немогуће да тамо наставе своје студије и свој рад, а у духу постојећих споразума”.³⁵ Овом приликом, Фејићу је поводом његовог састављања ноте од 6. јула 1948. године приговорено: „У вашој ноти требали сте се држати текста који сте добили од нас и према наредби додати само чињенице без икаквих квалификација и епитета”.³⁶ Сходно томе, југословенски отправник послова је и поступио, предавши 15. јула МИП-у СССР нову ноту, која је била знатно блажа и помирљивија од претходне.³⁷

Амбасада ФНРЈ у Москви редовно је обавјештавала надлежне југословенске органе о ситуацији „на терену”. Повјерљиве депеше углавном су слали, поред Фејића, и Пуниша Перовић (док је још био тамо) и војни изасланик југословенске армије при Амбасади, генерал-мајор Нико Јовићевић. Тако је, на примјер, Пуниша Перовић у првој половини јуна три пута обавјештавао Марка (Александра Ранковића) о стању у југословенској амбасади и међу југословенским држављанима у Москви. Перовићев извјештај од 4. јуна зрачио је оптимизмом: у амбасади „код свих влада пуно јединство”, а у московским академијама „пуна увереност”. Једини изузетак, по њему, била је тенковска академија...³⁸ Али само два дана касније, ситуација је била знатно другачија. Совјети су појачали притисак, промијенили тактику и за убјеђивање „изабрали

³³ АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 012, т. II, л. 54.

³⁴ Фејићева депеша МИП-у ФНРЈ упућена је 12. јула 1948. године. — АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 7.

³⁵ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 8.

³⁶ Исто.

³⁷ АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 012, т. III, л. 3.

³⁸ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 1.

најспособније и најауторитативније људе, старе партијце и слично”. Оних који су се изјашњавали за Резолуцију сада је било све више и на академијама и на училиштима. „Наши у Москви воде напрегнуту борбу за став нашег ЦК”, јављао је Перовић у свом другом извјештају Ранковићу.³⁹ У својој посљедњој депеши (непосредно пред свој полазак из Москве) Перовић је Ранковићу саопштавао да је у „последња три дана (од 10. до 13. јула – примједба Р. Л.) углавном (је) престала свака агитација међу нашим у Москви”. Речено им је: „ко не жели ићи може остати и совјетска влада ће им омогућити школовање”.⁴⁰

Уочи V конгреса КПЈ, совјетска пропаганда је чинила све да покаже „право расположење” југословенских војних слушалаца према свом руководству и његовим „грешкама”. V конгрес је, иначе, био идеална прилика за то, јер су од њега нешто „пресудно” очекивали како они који су одлучили да остану тако и они који су се још увијек колебали и „испитивали терен”. Московска „Правда” је добила задатак да им у томе посебно „припомогне”. Први који су, преко њених страница, затражили да ЦК КПЈ „исправи грешке” били су шесторица полазника Тенковске академије „Стаљин” у Москви. Било је то управо 21. јула, на дан почетка V конгреса КПЈ.⁴¹ Два дана касније, „Отворено писмо V конгресу КПЈ и свим комунистима ФНРЈ” потписало је 245 чланова КПЈ – слушалаца војних академија, виших официрских школа, курсиста војних училишта Совјетске армије и Војно-поморске флоте. Од V конгреса они су затражили да присили југословенске руководиоце „да поштено признају и исправе своје грешке”, а ако они за то нијесу способни, „потребно их је смијенити и изабрати ново руководство КПЈ, способно да изведе нашу партију на правилан, лењинско-стаљински пут”.⁴² Већ сјутрадан, 24. јула, још 86 чланова КПЈ који су се школовали на војним училиштима широм СССР-а придружило се „Отвореном писму” које је претходног дана потписало 245 њихових другова.⁴³ То је забрињавало југословенско вођство, јер је то већ била бројка која се

³⁹ Исто, 2.

⁴⁰ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 3.

⁴¹ „Правда”, 21. VII 1948, 4. — АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 419624, 375.

⁴² Међу ових 245 потписника налазило се и оних 6 из претходног писма. Иначе, први потписник и на једном и на другом списку био је мајор Благо Распоповић из Црне Горе. — „Правда”, 23. VII 1948, 4.

⁴³ На челу ове групе потписника налазио се Иван Очак, један од касније активнијих чланова југословенске информбировске емиграције у СССР-у. — „Правда”, 24. VII 1948, 4.

није могла игнорисати, тим прије што листа потписника још није била коначна...⁴⁴

У конгрес је убрзао идеолошко-политичку диференцијацију међу југословенским војним слушаоцима у СССР-у. Нарочито се то односило на оне који су се још увијек колебали очекујући да југословенско вођство пред партијским конгресом „исправи свој курс”. Изневјереним очекивањима распршене су и последње наде за њихов скорији повратак у земљу...

Официри који су између два земаљска „бога” изабрали оног који им се чинио да је, некако, више њихов него што је то био онај у Кремљу, спремали су се за повратак, опраштајући се од својих идеала, дјевојака, другова и успомена, понекад, као што је то био случај у Кијеву – и уз „цвијеће и сузе”.⁴⁵

Југословенска амбасада у Москви није имала потпун увид у то како тече повратак југословенских војних слушалаца у земљу. Фејић је тим поводом, 24. јула, јављао из Москве: „... Тражили смо службено да нас обавештавају о поласку сваке групе, али нам је саопштено само то да је 19. јула почело отправљање војних слушалаца. Ништа више нису хтјели казати, а нама је немогуће сазнати јер полазе из удаљених места, а не пролазе кроз Москву”.⁴⁶

А како је у ствари текао њихова повратак — може се видјети из изјава које су југословенски официри давали одмах након повратка у земљу. Командант ешалона официра ЈА који су из СССР-а у Југославију стигли 24. јула 1948. године, пуковник Станко Бјелајац из Војне академије „Фрунзе” Москва, у свом извјештају Политичкој управи ЈА, поред осталог, записао је: „... У 12.30 часова 23. VII наш транспорт стигао је у Јаши – Румунија (...) Међутим, у току дана док смо чекали одлазак, не-

⁴⁴ Најаву нових потписивања наговјештавао је и југословенски отправник из Москве Фејић у својој депеши Владимиру Поповићу, од 24. јула 1948. године: „... Урадићемо све што можемо да таквих буде што мање, али су нам могућности јако ограничене”.

АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 9.

⁴⁵ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 11-95.

О повлачењу југословенских официра испредале су се свакојаче приче. Владимир Дедијер тако наводи ријечи „једног нашег старог револуционара” који му је овај догађај описао овако: „Када су Руси уврбовали многе наше генерале у Москви, који су били на академијама, наше официре спасао је Брадоња (већ помињани генерал Радивоје Јовановић – примједба Р. Л). Он их је постројио и командовао: — Напред марш у воз и — тачка!” — Владимир Дедијер, *Нови њрилози за биографију Јосипа Броза Тита*, Трећи том, Београд, 1984, 348.

⁴⁶ АЈ, Фонд ЦКСКЈ, 119/I-42, 9.

ки су другови са ниже арт. а.⁴⁷ имали заставу с Титином сликом и изви-сили је ван вагона према станици. Осим тога биле су изнете слике дру-га Тита, Кардеља, Стаљина, застава руска и југословенска.

Чим су то приметили совјетски официри стали су реагирати и тражили су да се скине застава и слике које су биле извешане. Поводом тога почела је дискусија међу нашим и руским официрима за време ко-је је један пуковник К. А.⁴⁸ рекао: Ми вас нећемо помагати ни културно ни економски и ви морате у табор империјалиста...⁴⁹

Из изјаве пуковника Бјелајца, као и из низа других може се запази-ти да су „опасни транспорт“ до југословенске границе спроводили со-вјетски официри, те да су „скоро све станице на којима се устављао воз биле (су) опкољене жандармима“, како би се сакрио „пролаз наших официра од народа у коме су протуране вести да су се сви наши офици-ри у СССР изјаснили за резолуцију...“⁵⁰

Највећи број југословенских војних слушалаца вратио се у земљу током јула 1948. године. Треба имати у виду да се један већи број њих у вријеме избијања сукоба већ налазио у Југославији (на годишњем од-мору), тако да се може рећи да је операција повлачења кадрова ЈА који су се налазили на школовању у СССР-у практично била завршена. У својој шифрованој депеши II управи Генералштаба ЈА бр. 93, од 7. ав-густа 1948. године, генерал Јовићевић је само констатовао да са „вој-ним курсантима“ не долазе у контакт „зато што их више нема на улици као што их је било до пре неки дан, а многи су на логоровању“.⁵¹ То се види и из извјештаја југословенске амбасаде у Москви за период од 10. августа до 20. септембра 1948. године, упућеног својој централи у Бео-граду: „Са војним слушаоцима у Москви, који се као што смо чули, са-да одмарају на Криму, немамо никаквог контакта. Исто тако нема ника-квог контакта ни са слушаоцима из других градова...“⁵²

У СССР-у су, након свега, остала 564 југословенска војна лица: 187 официра, 149 подофицира, 165 војних питомаца и 63 „суворовца“.⁵³ Они су представљали и окосницу југословенске информбировске еми-грације која се наредних година, пролазећи кроз тешка и горка искуше-

⁴⁷ Ради се о Артиљеријској академији „Ђержинског“ у Москви.

⁴⁸ Односи се на Црвену армију.

⁴⁹ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 100-101.

⁵⁰ Исто, 96-101.

⁵¹ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 1.

⁵² АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 605.

⁵³ Било је то нешто око 10 % од укупног броја југословенских држављана који су се у вријеме избијања сукоба налазили у СССР-у. — Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918/1988*, 951.

ња емигрантског живота, била у потпуности ставила у Стаљинову службу, а против Тита и његовог режима.

2. Југословенски „суворовци“

Тек што је рат био завршен, на Суворовска војна училишта у СССР упућено је и 91 југословенско дијете,⁵⁴ узраста од 9 до 12 година старости. Већина њих, оставши без једног или оба родитеља⁵⁵ у тек протутњалом рату, своје прво поратно уточиште нашла је по домовима за ратну сирочад широм земље. Међу њима је било и оних којима су родитељи били живи а жарко су жељели да им дјеца виде земљу о којој су маштали и за коју су били везани сви њихови снови. У таквим околностима, мало је ко могао и помислити да ће „руска епизода“ ових дјечака, само коју годину касније, постати готово трагична, као што је то био случај и са многим њиховим старијим друговима...

Међу онима који су се одмах након избијања сукоба 1948. године вратили у земљу био је и „суворовац“ Стеван Петровић из Сремске Митровице, у чијој је рубрици, „ко су му родитељи и да ли су живи“, писао: „Отац погинуо, мајка умрла“.⁵⁶ Причајући о свом путовању у СССР, Петровић се касније пријећао:

„У првој половини лета 1945. године, чим је рат завршен, наша влада је, посредством Савеза бораца НОР-а, на школовање у Суворовска војна училишта упутила 91 југословенско дете. То су била деца палих бораца и жртве фашизма. Међу њима био сам и ја. Мене и још неколико мојих другова, углавном рођених 1935, узели су из дома у Крушедолу.

Првобитно је за одлазак у Совјетски Савез било сакупљено око 180 дечака. Међутим, на лекарским прегледима у војној болници половина од тог броја проглашени су из здравствених разлога неспособним и враћени натраг у домове. Нас 91 је затим из Јајинаца, крај Београда, у две групе, отпремљено старим војним авионом „ДЦ-3“ у Москву. До Москве смо путовали, сећам се, осам часова, са спуштањем у Кијеву. У главном граду СССР-а били смо смештени у неку врсту карантина у једном музичком војном училишту. Ту смо остали петнаестак дана. За-

⁵⁴ Из Босне и Херцеговине било их је 36, Србије – 32, Црне Горе – 15, Хрватске – 5 и Македоније троје, док једино Словенија на овим училиштима није имала свога кандидата. — АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 133, 286-293, 304-311.

⁵⁵ Без једног родитеља било их је 34, без оба – 32, док су родитељи 25 „сувороваца“ били живи. — Исто, 286-293, 304-311.

⁵⁶ Исто.

тим смо распоређени по Суворовским војним школама у разним градовима Совјетског Савеза... „⁵⁷

На школовању у Суворовском војном училишту у Вороњежу тако се нашло 10 ових дјечака, у Орлову – 12, Калињину – 10, Курску – 10, Ставропољу – 24 и Новочеркаску – 25.⁵⁸ Из писама која су до избијања сукоба слали својим родитељима или старатељима може се запазити да су изучавали руски језик, аритметику, историју, ботанику, географију, литературу и „неке друге предмете”.⁵⁹ Један југословенски дипломатски извор нешто касније, пак, констатује да се настава изводи „искључиво на руском језику”, да у свакодневном опхођењу „било са старешинама било међусобно ученици служе само руским језиком”, те да су зато „дечаци врло брзо заборавили наш језик и (...) нашу земљу”.⁶⁰

Први долазак југословенских „сувороваца” у земљу након њиховог одласка у СССР збио се у љето 1947. године, гдје су током јула и августа око мјесец дана провели на одмору у Мељинама код Херцег Новог. На наставак школовања, међутим, вратило их се свега 75, јер је 16 њихових другова „одлуком Совјетског и Југословенског командовања задржано у Југославији”.⁶¹

Школска 1947/48. година ничим није наговјештавала да би се могло десити ишта што би омело њихов нови долазак у Југославију – на љето. Али „нешто” се ипак десило, „неразумљиво” за старе комунисте и прекалене борце, а камоли за мале и збуњене „суворовце”...

Након што је објављена Резолуција Информбиоро, совјетски васпитачи су увјеравали избезумљене дјечаке да је у питању „мала свађа”, да ће Тито „признати грешке”, те да ће „све бити у реду”. Али, пошто се догађаји нијесу одвијали у за Совјете жељеном правцу, појачаване су оптужбе на рачун КПЈ, Југославије и Тита, а самим тим и притисак на

⁵⁷ Драган Марковић, *Истина о Голом ошћу*, Београд, 1987, 53.

⁵⁸ АВПРФ, ф. 144, Оп. 9, П. 19, Д. 012, л. 36-37.

АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 286-293, 304-311.

⁵⁹ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 287, 315.

⁶⁰ Из анализе писама која су од „сувороваца” стизала у земљу, не би се баш могао извести овакав закључак, бар што се тиче „заборављања” свога језика и своје земље. — Исто, 287, 313, 315.

⁶¹ Разлози њиховог остајања били су различити, од личних до школских и здравствених. Са Вороњешког Суворовског војног училишта у Југославији је „задржано” 5, са Ставропољског – 4, Орловског – 5, а са Курског и Калињинског по један. — АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 295-298.

„суворовце” да остану и потпишу изјаву против КПЈ.⁶² Том притиску подлегла је огромна већина, па их се у земљу вратило свега 12.⁶³

Њихов повратак, тог љета 1948, био је и свечан и тужан. Свечан, јер их је на Топчидерској жељезничкој станици у Београду чекао топао пријем и бројна свита. Тужан, јер су у СССР-у остала њихова 63 друга која су примила совјетско држављанство и наставила школовање, са слабом надом у скори повратак. Они који су се, пак, вратили, након привременог смјештаја у Коњичкој школи у Земуну, наставили су са школовањем у Војној гимназији „Јосип Броз Тито” у Загребу, притискани носталгијом „за својом првом и највећом љубави из младости”. Можда су то најбоље персонификовале ријечи већ помињаног Стевана Петровића, изречене много година након тог догађаја: „Наравно, за све нас Стаљин је тада био малтене бог, а Совјетски Савез земља среће, слободе и благостања...”⁶⁴

Останак 63 „суворовца” у СССР-у у друштву са осталим југословенским држављанима који су се изјаснили за Резолуцију, код југословенских власти није имао ону дозу срџбе каква је упућивана осталим „отпадницима”. Они су, поред свега, сматрани оним што су стварно и били – дјечаца који нијесу, нити су могли бити одговорни за своје поступке. Мада је њихову судбину користила као један од убојитих начина за приказивање СССР-а као земље која се није понашала „у духу општепризнатих међународних обавеза и начела хуманости”, не може се рећи да југословенска влада није чинила све што је било у њеној моћи да „суворовце” врати својим родитељима и старатељима.

⁶² „Суворовцима” је најчешће говорено: „а) У Југославији не ваља, б) Југославија ће бити буржоаска држава, с) Тито се повезао са империјалистима, д) Они једу њихов хлеб”. — АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 96.

А шта се тада дешавало у њиховим главама, сликовито се може видјети из казивања једног од њих, с почетка наше приче:

„... Нисам тада много знао о свему томе. Али почео сам да патим и желео да се вратим у земљу, у своје село, његовим мирисима, баки, друговима (...) Присећао сам се (...) клања свиња, сремских кобасица, крофни, палачинака и кифлица са салом које ми је бака правила(...) Укратко, у тим тренуцима осетио сам мирис свог завичаја и помислио: Па зар никада више да не видим свој Срем, родбину, другове, да не чујем свирке Цигана на сеоским славама?

После тога прецртао сам онај део одштампане изјаве на хартији испред себе и испод тог текста написао само ове речи: „Молим, пустите ме кући!”. — Драган Марковић, *Истина о Голом ошћу*, 54-55.

⁶³ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 294.

⁶⁴ Драган Марковић, *Истина о Голом ошћу*, 54.

Позиви југословенске владе својим држављанима у СССР-у да се врате у земљу⁶⁵ односили су се, као што смо већ рекли, и на њих. Ипак, првих неколико мјесеци након објављивања Резолуције, главна пажња била је усмјерена на драму која се одвијала по совјетским војним академијама и училиштима. Када се тло тамо донекле смирило, питање „сувороваца” избило је у први план. Генералштаб ЈА је, 21. септембра 1948. године покренуо ово питање код совјетског војног изасланика у Београду, а затим и код војног изасланика ФНРЈ у Москви, генерала Јовићевића.⁶⁶ Генералштаб ЈА је 20. октобра генералу Јовићевићу послао нову шифровану депешу у којој је стајало: „... одмах известите шта сте и код кога предузели по питању сувороваца и какви су резултати”.⁶⁷ На ову депешу Јовићевић је одговорио 29. октобра смушено и без резултата: „Немамо још никаквог одговора на наше питање о нашим суворовцима...”⁶⁸

Убрзо након објављивања Резолуције и југословенска амбасада у Москви је са „суворовцима” изгубила готово сваки контакт. Знале су се само неке појединости, попут оне да се у Вороњежу налази њих 5, у Курску – 9, Свердловску – 5, Ставропољу – 20 и Новочеркаску – 24, да су подвргнути честој селидби тамо-амо под изговором разних логоровања, али „и да може бити” да ни ове информације нијесу у потпуности тачне. Било је јасно да су та премјештања извођена како би им се укрио сваки траг, што им је до краја 1948. године и пошло за руком, па југословенским властима у Београду није остало ништа друго осим да констатују да се више о њима „нема података”.⁶⁹

На сличан начин престајао је и њихов контакт са својима у Југославији. Посљедња њихова писма стизала су посљедњих дана јуна 1948, мада је било случајева да су они који су се враћали доносили поруке и писма од оних који су остајали. И ту је био крај сваког сазнања о њиховој даљој судбини. Године које су наилазиле носиле су са собом тугу и неизвјесност. Бројна писма која су њихови најближи упућивали разним југословенским и совјетским органима „да им врате дјецу” најбоље то показују...⁷⁰

⁶⁵ АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 012, т. II, л. 51-54; — Исто, д. 012, т. III, л. 3.

⁶⁶ Генералштаб је од генерала Јовићевића тражио одговор на питање: „Зашто нису сва деца послата и када ће их послати”. — АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 313, 318-319.

⁶⁷ Исто, 319.

⁶⁸ Исто, 320.

⁶⁹ АМИП, ПА, СССР, 1953, Фасц. 86, Пов. бр. 44382, 6.

⁷⁰ Једна од оних која се у више наврата обраћала Генералштабу ЈА, Врховном совјету СССР-а и Предсједнику Владе ФНРЈ била је и Милица Росић из

Како се број оних који су тражили да им се дјеца врате кући све више повећавао, и југословенска влада је наредних година питање „сувороваца” све више актуелизовала. У 1949. години Влада ФНРЈ и њени органи упутили су совјетској влади већи број дипломатских демарша путем нота, а није био ни мали број усмених ургенција коришћених различитим поводима.⁷¹ Али, углавном је то било узалуд, јер совјетски органи нијесу одговарали на југословенске ноте, а ако су то каткада и чинили сводили су то на лавине противоптужби и дипломатских фраза. Не базирајући се на то, Амбасади ФНРЈ у Москви из Београда је сугерисано: „Ургирајте одговор на ноту за враћање Сувороваца. Тражите дозволу за путовање да их посетите у местима где се налазе. Све податке имате”.⁷² Уз то су им слата и оригинална писма родитеља, односно старатеља, са руским преводом, како би их прилагали уз ноте које су просљеђивали совјетским органима.⁷³

Београда, мајка малог Ђорђа који је остао у Свердлову. Јадикујући за њим, она је писала:

„... Од онога дана када су дошли неки мали суворовци ја не сушим образа, разбољела сам се(...) Ја волим свога сина више од својих очију и ја без њега не могу да живим, зато још по једанпут преклињем нашу Владу да тражи од власти С.С.С.Р-а да ми одмах врате мојега сина.” — АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 316-317, 351-360.

⁷¹ У 1949. години, југословенска влада је совјетској влади упутила следеће демарше:

25. априла, Амбасада ФНРЈ у Москви предала је совјетском МИП-у ноту бр. 75;

18. маја, Амбасада ФНРЈ ургирала је код совјетског МИП-а одговор на горе поменуто ноту;

11. јуна, МИП ФНРЈ је совјетској амбасади у Београду још једном скренуо пажњу на случај југословенске дјеце у њиховој земљи, тражећи одговоре на досадашње упућене ноте и коначно рјешење тога питања. Ову ноту, отпрашнику совјетске амбасаде у Београду, Шњукову, предао је министар иностраних послова ФНРЈ Едвард Кардељ:

25. јула, представник југословенског МИП-а усмено је ургирао одговор код совјетског отпрашника послова Шњукова.

АВПРФ, ф. 202, Оп. 9, П. 119, Д. 014, л. 81-85; АВПРФ, ф. 144, Оп. 9, П. 19, Д. 014, л. 40-41, АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 432325, 313, АМИП, ПА, СССР, 1949, Фасц. 100, Пов. бр. 410402, 455-457; АМИП, ПА, СССР, 1953, Фасц. 86, Пов. бр. 44382, 5-7.

⁷² АМИП, ПА, СССР, 1949, Фасц. 100, Пов. бр. 48680, 14.

⁷³ Уз ноту бр. 75/1, од 25. априла 1949. године приложено је 13 оваквих захтјева родитеља или старатеља дјеце за коју се тражи повратак. — АВПРФ,

Представник ФНРЈ у III комитету Генералне скупштине ОУН, о југословенској дјечи у СССР-у којима није дозвољена репатријација, говорио је у 2 наврата: 8. новембра 1949. и 9. децембра 1950. године. Ни то, ни Резолуција Међународне лиге Црвеног крста која је нешто касније донесена, а која је од СССР-а затражила да што прије ову дјецу врати родитељима, нијесу довели ни до каквих практичних резултата.⁷⁴

Какви су разговори вођени између наших дипломатских представника у Москви и виших и, најчешће, нижих државних чиновника совјетског МИП-а, сликовито нам може показати шифрована депеша југословенског отправника послова у Москви Крста Булајића, упућена својој централи у Београд, уочи саме Нове 1951. године:

„Данас сам био у МИД по питању наше деце. Примео ме заменик Начелника балканског одељења Љевичкин иако сам тражио код Начелника. Тражио сам: Прво, да нам се одговори на наше ноте које су им у вези с тим питањем достављене. Друго, да се омогући непосредан контакт претставнику Амбасаде са нашом децом. Треће, да МИД достави Амбасади списак деце са ознаком места где се сада налазе. Љевичкин ми је одговорио да ће ове захтеве доставити руководству, иначе што се тиче деце сада се налазе у школи (и) имају све што треба, а што се тиче повратника, да ће они поред жеље родитеља у првом реду поштовати жељу деце. Када сам на крају рекао да се надам да ћемо ускоро добити одговор у вези са овим питањем, одговорио је: „Може бити“. У разговору (је) био врло хладан, чак безобразан“.⁷⁵

Иако је од ове усмене интервенције југословенског отправника послова у Москви прошло скоро 5 мјесеци, МИП СССР-а није нашао за сходно да било што одговори у вези са југословенском дјецом. Зато је 25. маја 1951. године Амбасада ФНРЈ у Москви совјетском МИП-у упутила *Aide memoire*, поводом југословенске дјече и других њених држављана у СССР-у. *Aide memoire* је начелнику Балканског одјељења совјетског МИП-а Вољкову лично предао југословенски отправник Крсто Булајић, задржавши се тим поводом 40 минута у разговору. Вољков је саопштио, како је јављао Булајић, „да дјеца не желе да се врате, као ни да се сретну са нама ...“⁷⁶

Већ у наредних петнаестак дана након тога, совјетска штампа је објавила низ текстова којима је критиковала Југославију „због насилног задржавања грчке дјече и због њиховог предавања монархо-фашисти-

ф. 144, Оп. 9, П. 19, Д. 012, л. 36-37. — АМИП, ПА, СССР, 1949, Фасц. 100, Пов. бр. 410402, 455-457.

⁷⁴ АВПРФ, ф. 202, Оп. 9, П. 119, Д. 014, л. 81-85.

⁷⁵ АМИП, ПА, СССР, 1951, Фасц. 80, Пов. бр.4933, 5-6.

⁷⁶ АМИП, ПА, СССР, 1951, Фасц. 80, Пов. бр.49727, 6.

ма". Била је то совјетска реакција на недавни југословенски захтјев изложен у њеном *Aide memoire*, што је југословенска пропаганда ефикасно неутралисала.⁷⁷

У 1951. години, југословенска влада је совјетском МИП-у упутила још једну ноту, веома оштре садржине. Нота је носила ознаку бр. 392,⁷⁸ а начелнику Балканског одјељења Вољкову 24. септембра уручио ју је новопостављени отправник послова у Амбасади ФНРЈ у Москви, Драгоје Ђурић, који је јављао:

„... Пошто сам говорио тоном и речником ноте, он је црвенео при помену тежих израза о совј(етској) влади, али се држао упадљиво помирљиво и избегавао моја заостравања (...) Судићи по његовом држању може се очекивати да ће нам одговорити”.⁷⁹

Али одговора није било готово пуних 8 мјесеци, тако да је Ђурић, користећи посјету Вољкову једним сасвим другим поводом, 15. априла 1952. године узгред затражио одговор на југословенску ноту о дјечи бр. 392. Вољков му је саопштио „да дечаци не траже повратак и да сматра да нема шта да се одговори јер је раније речено да ће се они руководити жељама деце”.⁸⁰ Јављајући о овоме, Ђурић је својој централни у Београду предлагао да му одобре да совјетској влади упутити усмени захтјев како би му се омогућило да се и лично види са дјечацима.⁸¹ Увиђајући бесврхисходност неких даљих мјера на том плану, МИП ФНРЈ је два дана касније Ђурићу јавио: „По питању наше деце не предузимајте до даљег ништа...”⁸²

Наредних годину дана о овом питању завладало је право затишје, ако изузмемо двије иницијативе које су у МИП ФНРЈ стигле од југословенских амбасада из Бона и Москве. Из Бона је 31. октобра 1952. године Београду сугерисано да пошто су сазнали „да Американци намеравају да врате Совјетском Савезу децу задржану у Немачкој”⁸³ (...) то (би) био повољан моменат да ми повежемо наш захтев за враћање наше деце из СССР-а”.⁸⁴ И Амбасада ФНРЈ у Москви је, 22. фебруара 1953, сугерисала ДСИП „да би било потребно предузети поново дипломатску интервенцију било нотом, било усмено, подупрту потребном аргумен-

⁷⁷ Исто, Пов. бр. 49272, 2-3.

⁷⁸ АМИП, ПА, СССР, 1951, Фасц. 80, Пов. бр. 414363, 3, 1-3.

⁷⁹ АМИП, ПА, СССР, 1951, Фасц. 80, Пов. бр. 49727, 9.

⁸⁰ АМИП, ПА, СССР, 1952, Фасц. 81, Пов. бр. 45013, 5.

⁸¹ Исто.

⁸² Исто, 4.

⁸³ Мисли се на повраћај совјетске дјеце из америчке зоне Њемачке.

⁸⁴ АМИП, ПА, СССР, 1952, Фасц. 81, Пов. бр. 414453, 4-5.

тацијом”, с примједбом да се том питању „ни издалека не посвећује таква пажња коју оно заслужује”.⁸⁵

Али, одговор из Београда није стизао све до 6. априла 1953. године, када је југословенској амбасади у Москви наређено да по том питању не предузима ништа док им се то изричито не јави.⁸⁶ За поновно покретање овог питања било је времена, тим прије што су у новонасталој ситуацији, узрокованој смрћу Стаљина, југословенске власти имале преча посла.

3. Студенти и аспиранти

Након завршетка Другог свјетског рата, нова југословенска власт је сматрала неопходним да и један број студената пошаље на школовање у СССР. Њихово слање у СССР није схваћено само као олакшање властитих прилика, већ и као „освежење своје интелигенције”. Сходно томе, значајан број југословенских студената нашао се на разним високом и вишим школама у СССР-у већ школске 1945/46. године.⁸⁷ Званични југословенски представници високо су оцјењивали совјетску помоћ и бригу за њихово успјешно савлађивање наставних програма, у чему није изостајао ни Борис Зихерл, који је убрзо након повратка из Москве постао предсједник Комитета за школе и науку при Влади ФНРЈ.⁸⁸ На услове живота и рада, међутим, било је много примједби и од самих студената,⁸⁹ који су од СССР-а, попут војних слушалаца, оче-

⁸⁵ АМИП, ПА, СССР, 1953, Фасц. 86, Пов. бр. 42520, 3-4.

⁸⁶ АМИП, ПА, СССР, 1953, Фасц. 86, Пов. бр. 44382, 5-7

⁸⁷ АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 4, л. 187-188, 198; Исто, Оп. 6, П. 8, Д. 1, л. 109; Исто, Оп. 6-б, П. 11, Д. 1, л. 1-2.

⁸⁸ Л. Я. Гибианский, *Совейский Союз и Новая Югославия 1941-1947*, 160.

⁸⁹ Из једног извјештаја југословенске амбасаде у Москви, упућеног 20. фебруара 1953. године ДСИП ФНРЈ (I одјељењу), може се видјети да је ова амбасада, са југословенским студентима у СССР-у, све до избијања сукоба, водила писмену кореспонденцију, што може да представља документовани прилог за проучавање њиховог живота и рада. Југословенски отправник послова Драгоје Ђурић, у свом извјештају, о томе пише: „... Из писама многих се види колико и како су трпели ради слабе исхране, нехигијенског и слабог смештаја и немогућности да дођу до уибеника, како се добар број њих разболео (...) баш ради слабе исхране и уопште небриге совјетских власти према њима”. Но, према овом Ђурићевом извјештају из Москве треба бити обазрив, како због периода у коме је он писан тако и због тога што ова писма, иако су тобоже послата у ДСИП ФНРЈ, тамо нијесу стизала, што је на овом

кивали увијек више него што им је он у том периоду и стварно могао да пружи.

Сходно споразуму о школовању грађана ФНРЈ у вишим цивилним школама СССР-а и њиховом издржавању, закљученом између Владе СССР-а и Владе ФНРЈ 15. децембра 1947. године у Москви,⁹⁰ југословенска влада је плаћала само половину трошкова за издржавање – „7.500 рубаља годишње за сваког студента и 12.500 годишње за сваког аспиранта”.⁹¹ Трошкови су се имали плаћати два пута годишње, и то у јануару и у септембру, а сва предвиђена плаћања Влада ФНРЈ је била дужна да врши у југословенској валути, тако што је одговарајућу суму уплаћивала Народној банци ФНРЈ, на текући рачун Банке за спољну политику СССР-а.⁹²

У вријеме избијања сукоба 1948. године, на студијама широм СССР-а школовало се 467 југословенских студената.⁹³ Највише их је било на разним техничким институтима (рударском, саобраћајном, архитектонском, политехничком, енергетском), али и на пољопривредном, шумарском и другима...⁹⁴

Још док је настава била у току, југословенска влада се побринула да започне са повлачењем својих студената у земљу. Министар Симић је још 18. маја 1948. године послао амбасади у Москви шифровану депешу сљедеће садржине: „Сви наши студенти треба да дођу на ферије у Југославију...”⁹⁵

документу уредно и констатовано. — АМИП, ПА, СССР, 1953, Фасц. 86, Пов. бр. 42519, 1-2.

⁹⁰ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 432110, 235; Исто, Фасц. 133, Пов. бр. 428968, 280.

⁹¹ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 423530, 275.

⁹² Као што смо видјели на примјеру војних курсиста, совјетска влада је овакву праксу плаћања прекинула одмах након избијања сукоба. Спор око плаћања, започет 21. јуна 1948, разријешен је 21. децембра исте године, када је МИП ФНРЈ обавијестио совјетску амбасаду у Београду да је југословенска страна „спремна да плати у америчким доларима суму од 1.333.014-90 на име издржавања југословенских курсиста у другом полугођу 1947, као и суму од 2.088.490 америчких долара за издржавање и школовање југословенских студената и војних курсиста у првом полугођу 1948, односно у 1947/48. школској години”. — АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 014, л. 1-46.

⁹³ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 423530, 275.

⁹⁴ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 599-605.

⁹⁵ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 413318, 235.

Повлачење је започело убрзо након тога, тако да је током јула велики број југословенских студената већ био у својој земљи.⁹⁶ Транспортне трошкове и помоћ за исхрану на вријеме је обезбјеђивао Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ. То се, углавном, односило на транзитне трошкове кроз Румунију, а њихову дистрибуцију вршио је југословенски амбасадор у Букурешту.⁹⁷

Када је југословенска влада током прве половине јула 1948. године у више наврата позвала све југословенске држављане да одмах дођу у земљу,⁹⁸ идеолошко-политичка диференцијација међу студентима и аспирантима улазила је у завршну фазу. Наступао је период када је Амбасада ФНРЈ у Москви чинила све да број оних који су одлучили да остану и изјасне се за Резолуцију Информбироа буде што мањи. У једном броју случајева то јој је и пошло за руком.

Утисак Пунише Перовића, с почетка јула 1948. године, „да ни многи совјетски људи нису убеђени у правилност резолуције, чак и код партијаца, иако отворено неће да признају”, представљао је малу наду да ће се моћи агресивније утицати на оне који су се још колебали. Тако је Перовић, 4. јула, из Москве јављао да „осим два случаја колебања, која још трају, студенти у Москви су једнодушни. Сада већ одлазе за земљу...”⁹⁹

Подршку њиховом повратку у земљу пружала је и југословенска штампа, у чему је предњачила београдска „Борба”, а припомагале су је и неке од познатих свјетских новинских агенција. Амерички „Associated press” је тако, 11. јула 1948. године, јављао својим читаоцима о „храбрости без преседана” коју су показали југословенски студенти упућујући „из саме Русије телеграме у којима се обарају оптужбе Болшевичке партије и исказује свој јединствени став уз Тита и КПЈ. Такав став отпора био је раније у историји Совјетског Савеза апсолутно нечувен...”¹⁰⁰

За разлику од војних слушалаца који су у свом опредјељењу да оду или остану били готово непоколебљиви, студенти су били знатно флексибилнији, тако да се од оних стотинак који се до 15. јула нијесу били вратили у земљу, један број враћао и након V конгреса КПЈ.

⁹⁶ Исто, Пов. бр. 421447, 260-261.

⁹⁷ Исто, Пов. бр. 416169, 240; Пов. бр. 416909, 247-248; Пов. бр. 416910, 249-250.

⁹⁸ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 4-8; АВПРФ, ф. 144, Оп. 8, П. 15, Д. 012, т. II, л. 51-54; Исто, Д. 012, т. III, л. 3.

⁹⁹ АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-43, 1.

¹⁰⁰ АЈ, Фонд 112, Фасц. 34, Тањуг, 12. јул 1948, 11.

Најкритичнија ситуација међу студентима била је у Лењинграду. Током треће декаде јула, југословенска амбасада у Москви је у више наврата позивала све оне који се још колебају „да иду у земљу”.¹⁰¹ Али, пошто то није било довољно, у Лењинград, гдје се налазила и највећа група њих, 31. јула 1948. године послат је Тихомир Стојановић, секретар амбасаде.¹⁰²

Стојановић је у Лењинграду, гдје је остао до 4. августа, затекао 38 југословенских студената и 2 аспиранта. Осим тога, на научној екскурзији налазила су се још 2 студента.¹⁰³ Током свог петодневног боравка, Стојановић је имао прилику да подробније упозна ситуацију на лицу мјеста, да се суочи са мотивима студентског остајања у СССР-у, али и да у тој својој мисији не остане кратких рукува.

Студенти су Стојановићу у разговору саопштили „да на њих није вршен никакав притисак и да су одлуку о остајању или одласку доносили потпуно слободно”.¹⁰⁴ Прво им је, извјесно вријеме након објављивања Резолуције, на институцима саопштено да је југословенска влада послала совјетској влади ноту којом их је позвала да се врате у земљу, а као разлог за то навела „слабе услове” њиховог школовања у СССР-у. То је међу њима изазвало негодовање, „јер се они не слажу са тим и тврде да су услови за њих били добри”.¹⁰⁵ Када им је саопштена одлука југословенске владе, изјаснили су се за остајање у СССР-у, наводећи у писменим изјавама разлоге такве своје одлуке. Већина њих (31) изјавила је да у СССР-у остаје због неслагања са политиком југословенског ЦК, док су остали (9) изјавили да остају ради продужетка студија.¹⁰⁶

Након Стојановићевог презентирања југословенских материјала и вишедневних убјеђивања, од њих 40, одлучило да се врати у земљу је још 10 студената.¹⁰⁷ О ставу двојице студената који су се налазили „на

¹⁰¹ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 419631, 253.

¹⁰² Исто, Пов. бр. 420591, 251.

¹⁰³ Исто, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 599-605; АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/L-42, 10-14.

¹⁰⁴ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 599.

¹⁰⁵ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 600.

¹⁰⁶ Од 40 студената који су у Лењинграду одлучили да остану највише их је било са рударског института (14), политехничког (11) и саобраћајног (9), а најмање са шумарског (2+1 аспирант), института за архитектуру и института за бродоградњу по један, као и један хемичар – аспирант са Универзитета. — Исто, 599-605.

¹⁰⁷ Од десеторице студената који су одлучили да се након Стојановићевог интервенције врате у земљу, седморица су била са политехничког а тројица са рударског института. — Исто, 603; Фасц. 133, Пов. бр. 421938, 265.

неким острвима у Тихом океану” секретар југословенске амбасаде није имао никаквих информација, тако да је ова Стојановићева мисија у Лењинграду тиме окончана.¹⁰⁸

Управо на дан Стојановићевог повратка у Москву, 4. августа, „Правда” је објавила текст под насловом „Југословенски комунисти осуђују антинародну политику ЦК КПЈ”. Писмо је потписало 27 студената и 2 аспиранта, сви чланови КПЈ, сем једног. Писмо је написано на Лењинградском универзитету, уз асистенцију југословенских официра са разних војних училишта. У писму је од ЦК КПЈ затражено да се „наша партија врати у породицу братских компартија, а наша земља у јединствени социјалистички лагер на челу са великим Совјетским Савезом и његовом авангардом – бољшевичком партијом, под руководством великог Стаљина”.¹⁰⁹

Московска „Правда” је два дана касније објавила још једно писмо југословенских студената, под насловом „Југословенски комунисти протестују против антинародне политике ЦК КПЈ”.¹¹⁰ Потписала су га шесторица студената из Москве и четворо студената који су се у Москви нашли на пропутовању из других универзитетских центара у СССР-у.¹¹¹ На њиховом списку наша су се и три југословенска држављанина која су радила у „Радио-Комитету”.¹¹² И у овом писму је констатовано да је „сам опстанак и независност наше земље и изградња социјализма немогућа без братске помоћи Совјетског Савеза, без тијесне сарадње са другим комунистичким партијама на челу са ВКП(б), а под генијалним руководством друга Стаљина”.¹¹³

За шесторицу студената који су остали у Москви, југословенска амбасада је констатовала да иступају „безобразно клеветнички”, да „безобразно клевету наше руководство”, док за исту амбасаду кажу да су „сви службеници фанатици са којима се не може дискутовати”.¹¹⁴

¹⁰⁸ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 600.

¹⁰⁹ „Правда”, 4. VIII 1948, 3.

¹¹⁰ „Правда”, 6. VIII 1948, 4.

¹¹¹ За ово четворо студената који су дошли из Саратова, Мичуринска, Лењинграда и Одесе, сматрало се да су већ отпутовали у земљу. Фејић је из Москве упозоравао да „сада пошто постоји могућност да су нас обманули, верујемо да може бити још појединачних случајева...” — АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 604.

¹¹² Исто, Пов. бр. 421686, 604; Фасц. 133, Пов. бр. 421295, 256.

¹¹³ „Правда”, 6. VIII 1948, 4.

¹¹⁴ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 132, Пов. бр. 421686, 604; АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 13.

Са осталим студентима у СССР-у који су одлучили да се не враћају у земљу, Амбасада ФНРЈ у Москви не само да није имала готово никаквог контакта, а и са онима у Лењинграду и Москви сваки непосредни контакт убрзано је престајао. Студенти се више нијесу јављали, а совјетске власти су према њима показивале „велику предусретљивост”, обезбјеђујући им разне погодности као што су љетовања по „разним одмаралиштима и санаторијумима на Криму...”¹¹⁵

Крајем љета 1948. године операција повлачења југословенских студената и аспираната била је окончана. Од 467 студената, колико се у вријеме избијања сукоба школовало у СССР-у, у земљу су се вратила 402.¹¹⁶ Осталих 65 одлучило је да са својих 564 истомишљеника који су се налазили по разним војним академијама и училиштима поведу одлучну борбу против Тита и његовог режима.

Прва таква њихова масовнија и заједничка акција изведена је на дан Републике, 29. новембра 1948. године, у Лењинграду. У Виборшком дому културе, према извјештају Радио—Москве, сакупило се око 700 југословенских курсиста и слушалаца војних училишта, студената и аспираната високих школа, „да прославе велики датум у животу југословенских народа”.¹¹⁷

Осврћући се на реферат под насловом „Трећа годишњица проглашења Југославије Федеративном Народном Републиком и дужност Југословена који се школују у Совјетском Савезу”, ТАСС је саопштио да су „са огромним одушевљењем учесници седнице (...) једнодушно примили текст писма Информбироа комунистичких партија и поздрав великом Стаљину”. За руководство КПЈ је речено да води „издајничку политику, која траје око годину дана а коју спроводе у нашој земљи Тито и његова клика”. Као главни кривци такве политике првенствено су наведени „Тито, Ранковић и његови поборници који су се после објављивања Резолуције Информбироа коначно демаскирали и показали — као издајнице народне ствари”. Први пут, на једном овако јавном скупу, југословенски врх је назван „кликот терориста, убица и издајца”.¹¹⁸

Стил и језик који је овога пута употријебљен јасно је показивао да је овдје ријеч о једној организованој и инструктираној скупуни људи која је за само неколико мјесеци радикално еволуирала у својим политичким циљевима. Од захтјева да руководство КПЈ „поштено призна гре-

¹¹⁵ Исто, 602, 12.

¹¹⁶ АМИП, ПА, СССР, 1948, Фасц. 133, Пов. бр. 421537, 267-268; — Исто, Пов. бр. 422871, 269-270.

¹¹⁷ Извјештај Радио—Москве од 3. децембра 1948. године, емитован у 10 часова на руском језику. — АЈ, Фонд ЦК СКЈ, IX, 119/I-42, 15.

¹¹⁸ Исто, 16.

шке”, до позива на одлучну борбу „против клике терориста, убица и издајница” — био је само један корак, који их је и одвео у бездан политичке емиграције.

Mr Radoica Luburić

EDUCATION OF YUGOSLAV CITIZENS IN USSR AND CONFLICT IN 1948

SUMMARY

Education of Yugoslav citizens in the USSR started back in 1944, at the request of Yugoslav side. Already at the beginning of April of the next year there were 3,126 Yugoslav members of the armed forces studying on soviet military academies, and other military schools. Only in period from March to May 1945 as many as 2,511 of them were admitted to those schools. Immediately after the termination of the Second World War, the staff of Yugoslav Army were educated on 34 advanced and secondary schools in the USSR. Such a tempo of coming to Soviet Union continued until the end of 1945, when on the meeting of Politburo of CC CPY (Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia) there was a critical review of such a policy and it was decided »that cadets should not be sent there to lower schools and training courses any longer«.

This paper also tackles the destiny of 91 Yugoslav children, aged from 9 to 12, who, having lost one or both parents in just gone war, were sent to Suvorov's military schools in the USSR, as well as the destiny of 467 undergraduate and postgraduate students who were studying in various soviet schools, institutes and faculties in the first half of 1948.

Due to the conflict that emerged between Yugoslavia and the USSR in 1948, there did not return to Yugoslavia 501 Yugoslav members of the armed forces, 63 »Suvorovans« and 65 undergraduate and postgraduate students, who cordially and from the very beginning entered Stalin's service, against Tito's regime.

Selection and going away for education, of these, mainly young people, and even children, to the »the first country of socialism«, USSR, their distribution to schools, board and lodging, learning and discipline, extracurricular activities, making friends and their loves, misunderstandings and conflicts among themselves and with their superiors, physical and psychic »uproar« in 1948, return to the country with a certain dose of suspicion and distrust on one, and evil destiny of life in emigration on the other hand, are the subject of this research.

